

МІСЦЕ ДУХОВНОГО ЗДОРОВ'Я В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

THE PLACE OF SPIRITUAL HEALTH IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Карленко Н. В.

Кандидат філософських наук,
директор, Комунальний заклад освіти «Криворізький ліцей
«Джерело» Дніпропетровської обласної ради»,
м. Кривий Ріг, Україна

Заїка Т. П.

Кандидат філософських наук, старший дослідник,
завідувач сектору науково-дослідної роботи
відділ науково-дослідної роботи та атестації наукових кадрів,
Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-6527-6604

Nataliia Karlenko

Candidate of Philosophical Sciences,
Director, Municipal Institution "Kryvyi Rih's Lyceum
"Dzherelo" Dnipropetrovsk regional council",
Kryvyi Rih, Ukraine

Tetiana Zaika

Candidate of Philosophical Sciences, Senior Researcher
Head of the Sector of Research Work
Department of Research Work and Certification of Scientific Personnel,
State Scientific Institution «Institute of Education Content Modernization»,
Kyiv, Ukraine

У статті проаналізовано місце духовного здоров'я в освітньому процесі (за матеріалами дисертації «Філософсько-освітній вимір концепту духовного здоров'я» на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук). Вказується, що акцентування освітнього процесу саме на завданнях забезпечення духовного здоров'я особистості вимагає його суттєвого оновлення і є важливим напрямом модернізації освіти. Передусім мова йде про цілісність процесу забезпечення духовного здоров'я в освітньому процесі, яка ґрунтується на спрямуванні всіх аспектів навчального та виховного процесів на формування вищих духовних цінностей та культури здоров'я особистості з використанням всіх засобів, форм і методів, а також на поєднанні вказаного формуючого впливу з забезпеченням в цілому здорового життя особистості в єдності всіх його складових: психічного, фізичного, соціального й духовного здоров'я. Цей процес поєднує всі аспекти освітнього впливу, він охоплює навчання, розвиток, виховання а також і управління освітньою діяльністю. Конкретні показники, про які йдеться у статті, відображають загальну мету освіти, що орієнтована на пріоритетність духовного здоров'я: навчити особистість формувати власний духовний світ та обирати смислотвірчі орієнтири, які забезпечують інтелектуальний та фізичний розвиток, здатність до творчої самореалізації, і таким чином підготувати її фізично, психічно до духовно до самостійного життя в умовах постійно мінливого суспільства. Отримало подальший розвиток: обґрунтування того, що пріоритетами діяльності освітнього закладу є формування культури здоров'я та навичок здорового способу життя як універсальної базової цінності, що є відображенням духовного здоров'я та моральної зрілості людини, як основних критеріїв і чинників її саморозвитку, повноцінної життєдіяльності і розкриття творчого потенціалу. Цей досвід може стати у нагоді викладачам, керівникам закладів загальної середньої освіти країни, хто цікавиться питанням формування духовних цінностей особистості, ціннісних орієнтацій здобувачів освіти, підвищенню професійної майстерності педагогів у питаннях здоров'язбереження та розвитку духовних цінностей здобувачів освіти.

Ключові слова: духовне здоров'я особистості; освітній процес; напрями освітнього впливу; система духовних цінностей.

The article analyzes the place of spiritual health in the educational process (based on the materials of the dissertation «Philosophical and educational dimension of the concept of spiritual health» for obtaining the scientific degree of Candidate of Philosophical Sciences). It is indicated that the emphasis of the educational process on the tasks of ensuring the spiritual health of the individual requires its significant renewal and is an important direction of education modernization. First of all, we are talking about the integrity of the process of ensuring spiritual health in the educational process, which is based on directing all aspects of the teaching and educational processes to the formation of higher spiritual values and the culture of personal health using all means, forms and methods, as well as on the combination of the specified formative influence with the overall healthy life of the individual in the unity of all its components: mental, physical, social and spiritual health. This process combines all aspects of educational influence, it covers learning, development, upbringing, as well as management of educational activities. The specific indicators discussed in the article reflect the general goal of education, which is focused on prioritizing spiritual health: to teach a person to form his own spiritual world and choose meaningful life orientations that ensure intellectual and physical development, the ability for creative self-realization, and thus prepare him physically, mentally and spiritually to an independent life in the conditions of a constantly changing society. Received further development: substantiating the fact that the priorities of the educational institution are the formation of a culture of health and healthy lifestyle skills as a universal basic value, which is a reflection of a person's spiritual health and moral maturity, as the main criteria and factors of his self-development, full-fledged life and disclosure of creative potential. This experience can be useful for teachers, heads of general secondary education institutions of the country, who are interested in the formation of spiritual values of the individual, value orientations of students of education, improvement of professional skills of teachers in matters of health care and development of spiritual values of students of education.

Key words: *spiritual health of the individual; educational process; directions of educational influence; system of spiritual values.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність поставленого питання про здоров'я молодого покоління нашого суспільства є важливим завданням. Адже на сьогодні духовне здоров'я у освітньому процесі як самостійний об'єкт формування та вивчення практично відсутній. Однак без визначеності щодо цього поняття та зосередженості на ньому освітнього процесу неможливо вирішити ключові завдання освітньої діяльності. Без сформованих у особистості уявлень про духовне здоров'я неможливо говорити про наявність її духовних основ розвитку та життєдіяльності. В освітньому процесі без постановки у центр уваги здоров'я неможливо правильно акцентувати вивчення людинознавчих предметів і відповідно правильно спрямувати навчальний і виховний процеси.

Практика показує, що відсутність сформованих понять про духовне здоров'я робить логіку більшості людей суперечливою, система мислення та ціннісних орієнтирів при цьому деградує.

А саме через них здійснюється зв'язок з духовним спадком попередніх поколінь, формується історична пам'ять і, зрештою, культура. Розумова діяльність людини виникає як процес суспільної діяльності, природно заснованої на духовних засадах. По суті інтелектуальний, психічний та інші види розвитку прямо залежать від наявності духовного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш досліджуваною проблематика духовного здоров'я

є у філософсько-освітньому та педагогічному аспектах (І. Єрмаков, О. Зеліченко, І. Зайченко, Н. Іордакі, О. Олексюк, С. П'янзін, Ж. Юзвак), де воно розглядається через призму виховного ідеалу. З цим пов'язані системні філософсько-освітні проблеми, оскільки філософська антропологія і соціальна філософія нормативізму призводять до нормативістсько-репресивної педагогіки, до утопічно-нормативістського бачення людини і соціуму. Окремо слід виділити перетин проблематики духовного здоров'я та формування духовної культури в освітньому процесі. Серед основних напрямів дослідження духовної культури, як змісту і мети освітньої діяльності, духовне здоров'я є складовою дослідження духовної культури особистості, її сутності, місця та ролі в системі формування представника сучасної епохи (роботи В. Андрущенко, Л. Губерського, І. Зязюна, Л. Когана, М. Михальченка, В. Муляра, І. Надольного, М. Реріха, О. Рудницької та ін.). Духовні аспекти здоров'я через гуманізацію освіти розглядали в своїх публікаціях такі науковці, як В. М. Оржеховська, Ш. О. Амонашвілі, С. Л. Крук, В. К. Гаврилькевич, Ю. Д. Бочук, М. С. Гончаренко, В. Г. Гончаренко, Н. В. Михайличенко, Л. В. Васильєва, Е. Т. Карачинська, В. Є. Новіков, Т. Тюріна, Г. Шевченко, О. М. Целякова та ін. Проблеми духовного розвитку дітей і молоді досліджували І. Д. Бех, Е. О. Помиткін, М. В. Савчин, Л. М. Попов, Т. Г. Тюріна. Необхідність переосмислення сутності духовного здоров'я як його складової в освітньому процесі обумовлюється не лише когнітивними чинниками. Сьогодні увесь світ і наша країна знаходяться у стані системних змін, що вимагає переосмислення світоглядних установок і механізмів формування смисложиттєвих пріоритетів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – визначити особливості, проблематику, теоретико-методологічні засади освітнього аналізу духовного здоров'я і його роль у процесі становлення постнекласичної освіти.

Мета дослідження обумовила вирішення наступних завдань: установити особливості цілепокладання освітньої діяльності щодо формування духовного здоров'я особистості; визначити ціннісний контекст формування духовного здоров'я особистості у освітньому процесі; визначити характеристики практичного освітнього процесу, спрямованого на формування духовного здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Духовний ідеал, який сьогодні є поширеним у суспільстві та системі освіти, без використання поняття духовного здоров'я є дуже далеким від справжніх духовних цінностей. Вихованець освітнього закладу має бути розумним, вихованим, цілеспрямованим, ініціативним, старанним, акуратним, самостійним, сильним, спритним, умілим, упевненим у собі, мати характер, силу волі, не мати шкідливих звичок, вести здоровий спосіб життя тощо. Сенс цих якостей у тому, щоб отримати хорошу освіту, професію і досягти життєвого успіху. Багато з перерахованих якостей є дійсно позитивними не тільки у утилітарному, а й у духовному сенсі. Проте у своїй сукупності вони не відображають цілісності особистості як духовної істоти, а їх трансляція системою освіти як абсолютних цінностей приводить до перекручення сенсожиттєвих пріоритетів особистості, оскільки саме вони і сприймаються нею як єдино необхідні якості духовно здорової людини, які тільки і необхідні нашому суспільству. Однак насправді відсутність акцентування у освітньому процесі дійсно високодуховних якостей, які мають сформувати духовно здорову людину, приводить до реальної бездуховності і людини, і суспільства. Адже в остаточному підсумку на першому місці виявляються прагматичні та матеріальні мотиви діяльності, і освіта стає не механізмом формування духовної людини, а всього лише засобом забезпечення її життєвого успіху.

Акцентування освітнього процесу саме на завданні забезпечення духовного здоров'я особистості вимагає його суттєвого оновлення і є важливим напрямом модернізації освіти. При цьому новації слід розуміти не просто як використання певного нового змісту освіти, а і як процес його критичного засвоєння й перетворення у персональний досвід здорового життя усіх суб'єктів освітньої діяльності. На мою думку, це можливо тоді, коли цілісність навчального та виховного процесів, зорієнтованих на забезпечення пріоритетності духовного здоров'я, знайде

свій вираз у конституюванні здоров'ярозвивального і здоров'язбережувального освітнього середовища як основного чинника формування культури здоров'я та його духовної складової. Тільки у просторі такого середовища, що поєднує клімат здоров'я з культурою партнерства і можливостями самотворення, може бути забезпечене формування та зміцнення здоров'я, формування культури здоров'я, засвоєння її духовних, естетичних, психічних, соціокультурних, фізичних компонентів.

Формування саме такого здоров'ярозвивального і здоров'язбережувального освітнього середовища дозволяє запустити і механізми залучення всіх учасників освітнього процесу в різноманітні форми діяльності зі збереженню й зміцненню здоров'я [1, С.22-23].

Загалом цілісний характер усього освітнього процесу із забезпечення духовного здоров'я забезпечується включенням наступних напрямів освітнього впливу:

- забезпечення трансляції та засвоєння знань про здоров'я загалом та його духовну складову, а також про способи їх формування та збереження;

- формування духовно-моральних якостей особистості, які визначають її духовне здоров'я (відповідальності, чесності, доброти, милосердя тощо), виховання моральних почуттів і етичної свідомості;

- розвиток умінь і навичок здорового способу життя на основі виховання культури здоров'я, включаючи і складові культури духовного здоров'я (смисложиттєвих орієнтирів діяльності, позитивного спілкування, духовно детермінованих пріоритетів особистісного життєвого вибору тощо), формування ціннісного відношення до здоров'я й здорового способу життя;

- виховання духовно-соціальних якостей, таких як працьовитість, патріотизм, національна самосвідомість, толерантність, творче відношення до життя тощо, виховання громадянина та патріота на основі поваги до прав, свобод та громадянських обов'язків людини;

- формування у вигляді духовних цінностей превентивного потенціалу протидії споживачькому ставленню до життя, шкідливим звичкам, деструктивним соціальним впливам;

- виховання гуманістичних орієнтирів поведінки, що ґрунтуються на визнанні людини вищою цінністю і відповідно виключають жорстокість чи будь-які форми насильства над особистістю;

- орієнтація особистості на ноосферні цінності, формування екологічного мислення і культури взаємодії із природним оточенням на засадах коеволюційного розвитку, виховання ціннісного відношення до природи, навколишнього середовища (екологічне виховання);

- виховання ціннісного відношення до прекрасного, формування уявлень про естетичні ідеали й цінності (естетичне виховання), і на цій основі забезпечення естетичного відношення до власної життєдіяльності, до перетворення себе і світу за законами краси і гармонії;

- поєднання духовно-морального виховання з вихованням потреби в занятті фізичною культурою та поєднання усіх видів особистісного здоров'я на основі духовних цінностей.

Цілісність процесу забезпечення духовного здоров'я ґрунтується на спрямуванні всіх аспектів навчально-виховного процесу на формування вищих духовних цінностей та культури здоров'я особистості з використання всіх засобів, форм і методів, а також на поєднанні вказаного формуючого впливу з забезпеченням в цілому здорового життя особистості в єдності всіх його складових: психічного, фізичного, соціального й духовного здоров'я. Цей процес поєднує всі аспекти освітнього впливу, він охоплює навчання, розвиток, виховання а також і управління освітньою діяльністю. «В онтологічному плані ці компоненти, по-перше, з'являються у вигляді відповідних груп якостей людину, що формуються за рахунок освоєння й перетворення елементів культури, соціуму, природи; по-друге, вони ж з погляду освітньої теорії й практики виступають основними стратегіями розвитку (які повинні бути забезпечені багаторівневим педагогічним комплексом цінностей, цілей, знань, методів, ресурсів): духовного (що передбачає формування ціннісно-нормативної, когнітивної й діяльнісної сфер людської суб'єктивності); соціального (розвиток особистості як суб'єкта соціальних відносин і професійної діяльності); фізичного» [3, С.20].

Якісними характеристиками, що свідчать про результативність процесу формування культури здоров'я особистості в освітньому закладі, є інтелектуальна й фізична працездатність, фізичний розвиток, психологічна адекватність і врівноваженість, сукупність соціально-духовних цінностей особистості, що забезпечують культуру поведінки. Ці конкретні показники відображають загальну мету освіти, що орієнтована на пріоритетність духовного здоров'я: навчити особистість формувати власний духовний світ та обирати смисложиттєві орієнтири, які забезпечують інтелектуальний та фізичний розвиток, здатність до творчої самореалізації, і таким чином підготувати її фізично, психічно та духовно до самостійного життя в умовах постійно мінливого суспільства [7].

Загалом, характеризуючи освітній процес у закладі освіти, що орієнтується на формування духовного здоров'я як основи вирішення завдання здоров'язбереження та здорового розвитку

особистості, слід відмітити кілька його системних характеристик.

По-перше, це цілісність освітнього процесу, де духовне здоров'я виступає як цілепокладально-інтегруючий фактор, що об'єднує у єдине ціле освітню та оздоровчу діяльність освітнього закладу та особистості, формує екологічно сприятливе середовище, здорове освітньо-соціальне середовище, фактор мінімізації негативного соціального впливу і максимізації чинників розвитку здоров'я.

По-друге, це спрямованість освітнього процесу на формування та активізацію суб'єктної позиції кожного учасника освітньої діяльності як носія здорового способу життя, що свідомо сповідує та позиціонує його цінності і застосовує у своїй життєдіяльності навички його реалізації навіть в умовах негативного впливу зовнішнього середовища.

По-третє, забезпечення на особистісному рівні оволодіння комплексом знань щодо здорової життєдіяльності та вироблення емоційно-ціннісного ставлення до здоров'я як до найвищої цінності, на цій основі оволодіння особистістю системою практичних навичок щодо створення й розширення власного здоров'ярозвивального простору.

По-четверте, насичення навчального та виховного процесів змістовними складовими здоров'ярозвивального характеру у вигляді спеціалізованих інтегрованих курсів, системи модулів, профілактичних програм, що забезпечують когнітивний, аксіологічний та діяльнісно-моделюючий аспекти формування у особистості культури здоров'я.

Подібні характеристики освітнього процесу дають можливість формувати здоров'я особистості на основі пріоритетності інтеріоризованих духовних цінностей та оволодіння нею культурою здоров'я, що забезпечує включення самої особистості у створення власного здоров'ярозвивального простору, який відіграє роль превентивного фактору щодо негативних впливів соціуму і виступає механізмом реалізації духовного потенціалу саморозвитку як основи формування та підтримки власного здоров'я. При цьому духовна орієнтація здоров'яформувального впливу ніяким чином не пов'язана з відсутністю практичних навичок життя в суспільстві. «Духовна особистість високо оцінює низку прагматичних і вітальних цінностей, тим самим не ігноруючи не духовні цінності. Більше того, якщо особистість обмежується перевагою духовних цінностей, але живе в ілюзорному світі і не реалізує ці цінності в житті, то ця форма духовності отримує риси, властиві бездуховності. ... виступаючи за духовність виховання у вітчизняній школі, ми зовсім не закликаємо формувати осо-

бистість аскета чи романтика, а вважаємо, що завдання формування духовності має вирішуватися у оптимальному поєднанні з формуванням практичності» [8, С.103].

Пріоритетами діяльності освітнього закладу є формування культури здоров'я та навичок здорового способу життя як універсальної базової цінності, що є відображенням духовного здоров'я та моральної зрілості людини, як основних критеріїв і чинників її саморозвитку, повноцінної життєдіяльності і розкриття творчого потенціалу. При цьому освітній заклад не лише забезпечує сприятливе для здоров'я особистості освітнє середовище, а й впливає на оздоровлення соціального мікросередовища навколо себе, забезпечуючи в цілому безпечне та духовно сприятливе для людей соціально-освітнє, соціалізуючи виховне середовище на рівні мікрорайону чи територіальної громади [6].

Освітній процес розрахований на включення кожного суб'єкта у вирішення проблем збереження та зміцнення власного здоров'я, реалізацію своїх інтересів у царині оволодіння навичками здорового способу життя, формування вектору особистісного самовизначення, превентивно-ціннісного потенціалу зниження впливу агресивних факторів соціально-економічного середовища, ініціювання активного включення у процес створення здоров'язберігаючого та здоров'ярозвивального простору своєї життєдіяльності. Останнє, зокрема, забезпечується системою духовно-ціннісного впливу, що має на меті формування в освітньо-соціальному просторі молодіжної субкультури, яка базується на соціально позитивних цінностях особистості й цінностях культури здоров'я.

Зміст освіти у своїй основі має системний підхід до виховання духовно здорової особистості та навчання принципам і навичкам здорового способу життя, збереженню духовного, фізичного і психічного здоров'я, формуванню здорового індивідуального життєвого стилю, особистої компетенції в питаннях збереження й зміцнення здоров'я, культури безпеки життєдіяльності.

Здоров'я особистості у освітньому процесі розглядається як сенсоутворююча мета, найважливіша цінність і домінуючий фактор, що визначає його зміст, технології здійснення і результати, які визначаються не лише рівнем навчальних успіхів, але й духовними та психофізичними показниками здоров'я і проявами здорової особистості у її життєвій мотивації та поведінці. При цьому вибудовується чітка схема детермінації гармонічного розвитку особистості: «духовне здоров'я – ціннісні орієнтації людини, здоровий дух, моральне здоров'я – моральні поступки, поведінка, здоровий образ життя, нервово-психічне здоров'я і соматичне здоров'я – здорове тіло» [9, С.22].

Важливим є питання щодо духовних цінностей, трансляція яких у освітньому процесі сприяє формування духовного здоров'я особистості.

Зміст таких духовних цінностей має визначатися, виходячи з критеріїв духовного здоров'я у контексті забезпечення розвитку особистості на гуманоцентричних та соціоцентричних засадах та прийнятими у суспільстві моральними нормами.

Джерелом таких цінностей є культурні, етнічні, сімейні та інші традиції, що ґрунтуються на засадах духовності, моральності й людяності. Вони відображають духовний потенціал різноманітних сфер соціальної життєдіяльності, у яких формується та діє кожна людина, який дозволяє забезпечувати особистісний саморозвиток на основі вищих духовних цінностей та протистояти руйнівним впливам, що шкодять духовному здоров'ю. Вважаю, що цінності духовного здоров'я, які транслюються у освітній діяльності, складають не просто систему ідей, а в сукупності визначають право особистості на духовний розвиток. Виходячи з цього, базова система духовних цінностей матиме наступний характер:

- визнання особистості головною соціальною цінністю, а особистісного саморозвитку – головним сенсожиттєвим пріоритетом людини; орієнтація у особистісній життєдіяльності на внутрішню гармонію, самоповага та власну гідність; сповідування принципів любові стосовно суспільства та інших людей; духовно багатий внутрішній світ, що забезпечує здатність до позитивного особистісного життєвого та морального вибору;

- сприйняття себе у контексті усього людства як частини цивілізації і культури, сповідування принципів любові, миру, співробітництва як основи організації соціуму; повага до інших культур і народів; прагнення до особистого внеску у процес розвитку людства, його духовного вдосконалення;

- визнання цінності наукового освоєння світу, особисте прагнення до пізнання й істини, побудови власної картини світу та світогляду на основі власних пізнавальних зусиль;

- бережне ставлення до природного оточення, прагнення своїми діями сприяти вирішенню проблем коеволюційного розвитку суспільства та природи, любов до рідної землі; наявність екологічної свідомості та екологічного мислення;

- прагнення і здатність щодо освоєння світу на принципах гармонії та краси як засобу формування власного духовного світу та наповнення духовними сенсами власної життєдіяльності; знання та розуміння мистецтва і літератури як основного джерела естетичного розвитку;

- сповідування та застосування в якості життєвих принципів ідеалів справедливого соціального устрою: соціальної справедливості, соціальної солідарності, особистих громадянських

прав і свободи, соціальної та національної рівноправності; побудова стосунків з іншими людьми на основі поваги й довіри, милосердя, честі, гідності;

- усвідомлена позиція патріота, любов до Батьківщини, прагнення власними зусиллями сприяти свободі та процвітання свого народу та своєї країни;

- наявність громадянської позиції, громадянська активність, готовність підтримувати конструктивні соціальні цінності, громадянський мир, правопорядок, боротися з девіаціями, відчуття особистої відповідальності за добробут та мир у суспільстві;

- підтримка родинно-сімейних цінностей та використання їх як духовної мотивації до виконання власних сімейних ролей на засадах любові, вірності, турботи, допомоги, поваги;

- креативне ставлення до власного життя та до своєї особистості, прагнення до само прояву через працю та творчість, формування таких якостей як цілеспрямованість, наполегливість, працьовитість;

- повага до релігійних духовних феноменів - віри, духовності, релігійного життя людини, цінності релігійного світогляду; толерантність стосовно релігійних цінностей різних конфесій;

- здатність керуватися у своєму житті власною совістю як механізмом саморегуляції на світоглядному та практично-діяльнісному рівні, виходячи з вищих духовних цінностей гуманоцентричного та соціоцентричного характеру.

До основних принципів освітнього процесу, що зорієнтований на завдання формування духовного здоров'я особистості, відносяться принцип орієнтації на ідеал, аксіологічний принцип, принцип наслідування моральному прикладу, принцип ідентифікації (персоніфікації), принцип діалогічного спілкування, принцип полісуб'єктності виховання, принцип системно-діяльнісної організації виховання, принцип особистісного переживання виховного процесу та інші. Дані принципи забезпечують поєднання загального процесу виховання та духовно-морального розвитку на основі загальної мети забезпечення духовного здоров'я особистості.

Один з аспектів формування соціально-освітнього простору, сприятливого для здорового розвитку особистості, є співпраця освітнього закладу з сім'ями та громадськістю. Вона включає не лише спільні дії стосовно поліпшення соціального клімату сімейного та соціального мікросередовища, у якому відбувається основна життєдіяльність людини, а й активний вплив освітнього закладу на підвищення духовної культури батьків і спрямованості дій громадських організацій у русло підтримки здорового способу життя і високих духовних цінностей.

Безпосереднім механізмом забезпечення спрямованості освітнього процесу на вирішення завдань формування духовного здоров'я на операційному рівні є застосування освітніх технологій. Здоров'ярозвивальна та здоров'язберезувальна освітня технологія представляє собою функціональну систему організаційних способів керування навчально-пізнавальною та практичною діяльністю особистості, науково та інструментально забезпечує збереження й зміцнення її здоров'я [2]. Вона ґрунтується на певних теоретичних підходах, які об'єднані ідеєю верховенства завдання забезпечення здорового розвитку особистості і задає спосіб побудови системи умов і засобів навчання й виховання на основі цілісного розуміння їх сутності як механізмів впливу на особистість для забезпечення її здорового розвитку.

В основі таких технологій лежать філософські положення про гармонійну єдність тілесного, інтелектуального й духовного в структурі особистості, особистісно-діяльнісну природу формування особистості, а також особистісно-орієнтована парадигма освіти. «Щоб бути здоровим, необхідно досягти гармонії душі, тіла й розуму, що, у свою чергу, передбачає прагнення до побудови гармонічних відносин із соціумом, із природою й з космосом» [5, С.44].

Серед здоров'ярозвивальних та здоров'язберезувальних технологій, які використовуються у сучасному освітньому процесі, найбільше значення мають технології навчання здоров'ю, які ґрунтуються на включенні відповідних тем у предмети загальноосвітнього циклу, та технології виховання культури здоров'я, які реалізуються на заняттях з розвитку особистості учнів, різноманітних позакласних та позашкільних заходах, фестивалях, конкурсах тощо. Також суттєве значення стосовно формування духовного здоров'я мають технології раціональної організації освітнього процесу та технології формування здоров'язберігаючого освітнього середовища.

Серед вузькоспеціалізованих здоров'язберігаючих технологій найбільше значення мають інформаційно-навчальні, які забезпечують когнітивний аспект формування духовного здоров'я; соціально-формуючі, через які створюється мотивація до здорового й безпечного способу життя; технології профілактики й корекції девіантної поведінки; а також психологічні, у межах яких забезпечуються засади особистісного й інтелектуального розвитку. Комплексні освітні технології в тій чи іншій мірі відносяться до процесу формування духовного здоров'я.

Технології комплексної профілактики, корекції й реабілітації здоров'я (як фізкультурно-оздоровчі так і валеологічні) одним із своїх аспектів мають забезпечення єдності усіх видів

здоров'я людини, включаючи і духовного. Освітні технології сприяння здоров'ю безпосередньо забезпечують формування духовних цінностей. Технології формування здорового образу життя прямо спираються на забезпечення ціннісного і мотиваційного фундаменту комплексного здоров'я особистості.

Завдання формування духовності в контексті проблематики становлення духовно здорової особистості як одного з пріоритетних завдань реформування й модернізації вітчизняної освіти передбачено певними концептуальними й директивними документами. Його виконання потребує поглибленого аналізу духовного здоров'я, чинників формування, взаємозв'язку з іншими соціальними й освітніми феноменами. Тому духовне здоров'я стає важливим об'єктом освітнього аналізу в контексті впровадження в освітній процес духовно-орієнтованих цілей сучасної освіти загалом та ідей здоров'язбереження зокрема [10].

Результуючим показником сформованості духовного здоров'я в освітньому процесі є сукупність емпірично верифікованих показників. Останні доцільно розділити на три компоненти. Комплекс мотиваційних критеріїв демонструє спрямованість на духовне зростання, ставлення до духовних цінностей, усвідомлення значущості духовного здоров'я для самовизначення, саморозвитку та детермінації особистісної життєдіяльності і її смисложиттєвої складової. Комплекс когнітивних критеріїв відображує глибину та усвідомленість знань щодо природи, характеру та складових духовного здоров'я, обізнаність людини стосовно її ролі у особистому та суспільному житті, а також як основи цілісного здоров'я загалом. Комплекс діяльнісно-практичних критеріїв показує вміння керуватися цінностями духовного здоров'я у власній життєдіяльності, самостійно її регулювати у відповідності з духовними цінностями, здійснювати на їх основі усвідомлений вибір моделі поведінки та конкретних вчинків, оцінювати діяльність та вчинки інших людей виходячи з характеристик духовного здоров'я. Конкретика аналізу духовного здоров'я особистості за вказаними критеріями як результату освітнього процесу може бути здійснена на основі наявних методик аналізу ціннісної сфери (методики М. Рокича, Е. Помиткіна) а також самостійних методик, розроблених стосовно конкретної аудиторії на основі алгоритмів «Поле асоціацій», контент-аналізу творів і спеціалізованих анкет [4].

У основі оцінювання рівня духовного здоров'я мають знаходитися наступні конкретні показники:

- формування здатності до духовного розвитку, реалізації власного творчого потенціалу у різноманітних формах діяльності (навчальній,

предметно-продуктивній, соціально орієнтованій), рівень детермінації цієї діяльності духовно-ціннісними установками та моральними нормами;

- наявність здатності до неперервного самовдосконалення у всіх аспектах (інтелектуально-когнітивному, ціннісному, діяльнісно-практичному) на основі самостійного розвитку власної духовно-моральної компетенції;

- висока моральність, що ґрунтується на поєднанні духовних вітчизняних традицій та внутрішньої установки особистості саморозвиток в умовах вільного вибору його траєкторії;

- формування духовно-моральної самосвідомості особистості, що проявляється у совісті як основи мотивації до вчинків, відповідно здатність чітко артикулювати для самого себе власні моральні зобов'язання, що впливають з інтеріоризованих духовних цінностей, на їх основі здійснювати самоконтроль своїх вчинків і при необхідності – корекцію власної поведінки,

- наявність здатності та мотивації до оцінки поведінки інших людей, виходячи з духовних цінностей та моральних норм;

- усвідомлення духовного змісту навчально-виховного процесу, його засвоєння у вигляді духовних цінностей; формування морального змісту навчання;

- формування особистісних моральних принципів на основі вищих духовних цінностей, співвіднесених з загальнолюдською мораллю і прийнятими у суспільстві уявленнями про добро та зло; наявність та адекватність власної позитивної духовно-моральної самооцінки і її зв'язок з самоповагою та життєвим оптимізмом;

- прийняття основних національних цінностей, національних і етнічних духовних традицій та особистісна національно-культурна самоідентифікація і громадянська ідентичність на їх основі;

- формування естетичних потреб, цінностей і почуттів та здатності до естетично-духовного освоєння світу і самовиразу;

- формування основаної на вищих духовних цінностях активної життєвої позиції, потреби та здатності відкрито виражати й відстоювати свою морально виправдану позицію;

- формування здатності до самостійного духовно-ціннісного та морального вибору у процесі здійснення учинків і дій, і усвідомленої духовно-моральної відповідальності за них;

- спрямованість на життєву активність у всіх сферах (професійна, громадянська, сімейна), наявність таких якостей життєвої активності як працьовитість, здатність до подолання труднощів, цілеспрямованість, наполегливість;

- усвідомлення цінності життя, здоров'я та безпеки, наявність потреби та здатності протистояти деструктивним впливам, що представля-

ють загрозу для життя, здоров'я, духовної безпеки особистості;

- наявність почуття особистої відповідальності за свою країну, виховання ціннісного відношення до своєї національної мови й культури;

- розвиток комунікативних навичок співпраці з іншими людьми при вирішенні загальних проблем; ставлення до співпраці з іншими людьми на основі довіри, розвитку доброзичливості й емоційної чуйності, розуміння й співпереживання;

- становлення у особистості гуманістичних і демократичних ціннісних орієнтацій як основи власної життєвої та громадянської позиції;

- формування усвідомленого позитивного ставлення до духовно-релігійних цінностей, до віри й релігійних переконань;

- формування полікультурної комунікативної здатності на основі діалогу та полілогу як основи культури міжетнічного спілкування;

- формування ставлення до сім'ї як основи українського суспільства, поваги до батьків, позитивне сприйняття сімейних цінностей і гендерних сімейних ролей.

Безумовно, ці показники мають використовуватися з врахуванням особистості кожного суб'єкта освітнього процесу, оскільки і на кількісному, і на якісному рівні як самі показники сформованості духовних цінностей, так і кореляції між ними дуже сильно варіюються, що пов'язано з індивідуальними особливостями розвитку конкретної особистості, її творчими здібностями на схильностями. У зв'язку з цим одним з актуальних напрямів подальшої розробки проблеми є удосконалення механізмів вивчення динаміки сформованості духовних цінностей учнів з урахуванням індивідуальних особливостей та специфіки впливу на особистість мікросередовища.

Забезпечення духовного здоров'я особистості та формування її здатності до самоактуалізації мають багато точок перетину в освітній діяльності. Передусім йдеться про формування в особистості комплексу якостей і здібностей, які, будучи спрямовані на її саморозвиток, одночасно є механізмами забезпечення духовного здоров'я. Серед таких якостей, насамперед, слід виділити розвиток потреби та здатності особистості до усвідомленого самопізнання; спрямованість на самоідентифікацію; діяльність щодо саморозвитку й розкриття власних здібностей: формування мотивації до особистісної саморегуляції; забезпечення освітніми впливами здатності особистості до саморозвитку та самоактуалізації упродовж усього життя [11].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Без сформованих у особистості уявлень про духовне здоров'я неможливо говорити про наявність її духовних основ розвитку та життєдіяльності. В освітньому процесі без постановки у центр уваги духовного здоров'я неможливо правильно акцентувати вивчення людинознавчих предметів і відповідно спрямувати навчально-виховний процес у гуманоцентричному напрямі.

Цілісність освітнього процесу, зорієнтованого на забезпечення пріоритетності духовного здоров'я, знаходить свій вираз у конституюванні здоров'ярозвивального і здоров'язбережувального освітнього середовища як основного чинника формування культури здоров'я та його духовної складової.

Зміст духовних цінностей, трансляція яких у освітньому процесі сприяє формування духовного здоров'я особистості, має визначатися, виходячи з критеріїв духовного здоров'я у контексті забезпечення розвитку особистості на гуманоцентричних та соціоцентричних засадах та прийнятими у суспільстві моральними нормами. Джерелом таких цінностей є культурні, етнічні, сімейні та інші традиції, що ґрунтуються на засадах духовності, моральності й людяності. Вони відображають духовний потенціал різноманітних сфер соціальної життєдіяльності, у яких формується та діє кожна людина, який дозволяє забезпечувати особистісний саморозвиток на основі вищих духовних цінностей та протистояти руйнівним впливам, що шкодять духовному здоров'ю. Безпосереднім механізмом забезпечення спрямованості освітнього процесу на вирішення завдань формування духовного здоров'я на операційному рівні є застосування освітніх технологій. Здоров'ярозвивальна та здоров'язбережувальна освітня технологія представляє собою функціональну систему організаційних способів керування навчально-пізнавальною та практичною діяльністю особистості, науково та інструментально забезпечує збереження й зміцнення її здоров'я. Постнекласична освіта орієнтується на освітні технології інтелектуально-перетворюючої, духовної, конструктивної, творчої діяльності, що ґрунтується на поступовому ускладненні вирішуваних завдань – від феноменологічного рівня до аналітико-синтетичного, потім до прогностичного і нарешті до аксіологічного. Це дозволяє не тільки забезпечувати формування критичного мислення та інтелектуальний розвиток, а й виходити на вирішення завдань духовно-ціннісного виховання особистості як інтегрованої мети усього освітнього процесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Vainer, E. N. (2004). Formirovanie zdorovesberehaiushchei sredy v sisteme obshchego obrazovania [Formation of a health-saving environment in the system of general education]. *Valeologia – Valeology*, 1, 21-26 [in Ukrainian].

2. Volkova, O. A. (2010). Zdorovesberehaiushchii komponent vospitatelnoi sistemy shkoly kak uslovie i razvitie zdorovia shkolnikov: [Health-saving component of the educational system of school as a condition for the preservation and development of health of schoolchildren]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
3. Zapesotskii, A. S. (2006). Osnovnye paradigmy i modeli obrazovatelnoi deiatelnosti. [Basic paradigms and models of educational activity]. In *Philosophia sotsialnykh i humanitarnykh nauk - Philosophy of Social and Humanitarian Sciences*, Razd.II, Hl. 5, 8 – 28 [in Russian].
4. Kartavtseva, O. D. (2009). Dukhovnoe razvitie lichnosti na osnove samorealizatsii sushchnostnykh sil v tvorststve [Spiritual development of personality on the basis of self-realization of essential forces in creativity]. [in Russian].
5. Kovalevskaia, A. F. (2009). Problema zdorovia cheloveka v kontekste tsennostnogo podkhoda [The problem of human health in the context of the value-based approach]. *Humanitarnyi vektor - Humanitarian vector*, 2, 40-45 [in Russian].
6. Malchevskaia, I. V. (2006). Orhanizatsiia deiatelnosti «shkoly zdorovia» v usloviakh mehapolisa [Organization of the activities of the «school of health» in the conditions of a metropolis]. Extended abstract of Candidate's thesis [in Russian].
7. Melnik, Yu. B. (2003). Formuvannia kultury zdorovia shkoliariv systemoiu orhanizatsiino-pedahohitsnykh zakhodiv [Formation of the culture of health of schoolchildren by the system of organizational and pedagogical measures]. *Zb. nauk. pr. Grohob. derzh. ped. un-tu im. Ivana Franka - Coll. sciences. etc. Droghob. State. ped. Un-t named Ivan Franko*, 2, 104–110 [in Ukrainian].
8. Stepanova, I. N. (2006). Dukhovnost lichnosti kak problema pfilosofii obrazovaniia [Spirituality of personality as a problem of philosophy of education]. *Vestnik Tiimenskoho gosudarstvennoho universiteta – Herald of Tiimenskii State university*, 2, 99-107 [in Russian].
9. Troshin, V. D. (2010). Duchovnaia dominanta – osnova zhizni i zdorovia [Spiritual dominance is the basis of life and health]. *Meditinskii almanakh - Medical Almanac*, 2, 21-24 [in Russian].
10. Boichuk, Yu. D. (Ed.) (2017). Zahalna teoriia zdorovia ta zdoroviazbereshennia: kolektyvna monohraphiia [General theory of health: a collective monograph]. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Bohush, A. M., & Suchok, V. I. (2007). Uroky dukhovnosti ditiam [Spirituality lessons for children], Odessa [in Ukrainian].
12. Vseukrainskyi Kros-forum «Yevropu yednaie zdorove maibutnie» v mezhakh prohramy Prezydenta Ukrainy «ZDOROVA Ukraina» (4-8 zhovtnia 2021 roku). [All-Ukrainian Cross-forum «Europe is united by a healthy future» was held within the framework of the program of the President of Ukraine «HEALTH Ukraine» (October 4-8, 2021)] [in Ukrainian].